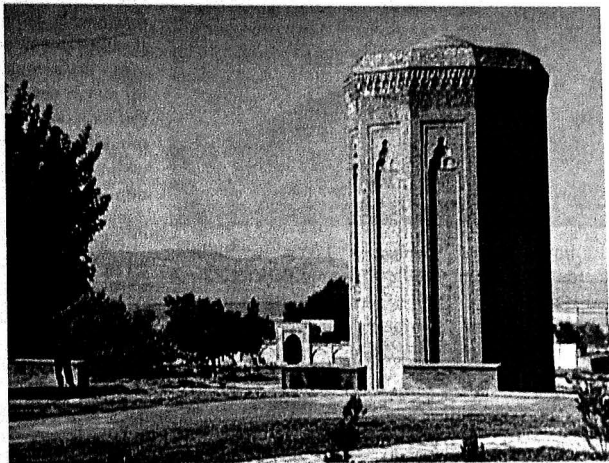

Naxçıvanın memarlıq inciləri

Xalqın milli varlığı, milli ruhu onun mədəniyyətində əbədi yaşayır

Dünyada böyük dövlətlər var, amma böyük abidələr yarada bilmirlər, çünki imkanları yoxdur...

Heydər ƏLİYEV

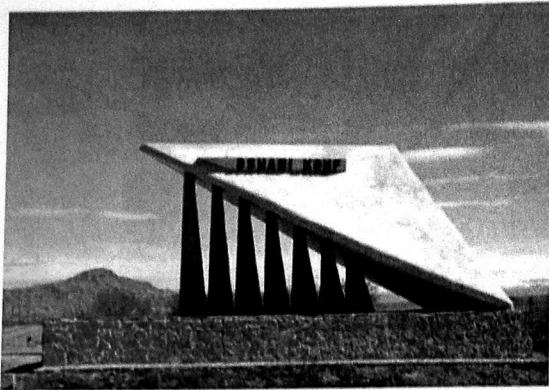
Bu sözləri xalqımızın Bümüm-millî lideri Naxçıvan şəhərində Mömünə xatun məqbərəsini ziyarət edərkən söyləyib. Dahi öndər "bizlər çox vaxt bu abidəni gözəl memarlıq abidəsi kimi təbliğ edirik" deyərək bu sənət əsərinin çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrimizin yaşadılması istiqamətində oynadığı rola da toxunub: "Bu abidənin memarlıq qiyməti ilə bərabər, bizim üçün bəlkə daha da böyük qiyməti Azərbaycanın qədim dövlət olmasını göstərməsidir. Bu, təkə memarlığın

zənginliyini yox, dövlətçiliyin nə qədər qədim olduğunu, nə qədər möhkəm olduğunu da göstərir. Əgər dövlətçilik o qədər yüksək səviyyədə olmasaydı, onlar bu cür abidənin yaradılması barədə qərar qəbul edə bilərdilərmi?".

Tariximizin tədqiq və təbliğinə maraq artıb

"Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili haqqında" Muxtar Res-

publika Ali Məclisi sədrinin imzaladığı sərəncam əsasında burada 1157 abidə qeydə alınıb, onlardan 56-sı dünya əhəmiyyətli abidə olub. Hər biri də xalqımızın zəngin və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini özündə yaşadan memarlıq inciləridir. O incilər ki, onlar tariximizin on ikinci yüzilliyindən başlayaraq bu günümüzdə qədər ayrı-ayrı dövrlərdə, məqamlarda inşa olunublar, iqtisadi qüdrətimizi, gücümüzü, başlıca isə varlığını dünyanın yaxın-uzaq ölkələrinə tanıdıblar.

Əslinə qalsa həyata keçirilən bu tədbirlər də xalqımızın ümümmilliyet lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında muxtar respublikanın uzun müddət üçün işlənib hazırlanmış inkişaf strategiyasından qaynaqlanıb. AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına həsr olunan geniş müşavirədə "Naxçıvan ərazisində həddindən çox dünya miqyaslı tarixi-memarlıq abidələri var... Onların hər biri Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini göstərən abidələrdir"- deyənlərin öndər böyük təəssüflə onu da qeyd edib ki, hələ də bunlar haqqında tarixi mənbələr və toplular yoxdur.

Dahi öndər həmin çıxışında qarşıda duran mühüm vəzifələrdən də danışmış. Böyük narahatçılıqla deyib ki, "əgər bizim millətimizin keçmişini, tarixini, mədəniyyətini, onun mənbəyini bizim alimlərimiz, ziyalılarımız tədqiq etməsələr, sübut etməsələr bəs bunu kim edəcekdir. Bax, bütün bu səbəbdən mən

Naxçıvan Muxtar Respublikasında Elmlər Akademiyasının bölməsinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişəm".

Daşlar dil aşib danışır...

Alimlərin fikrincə, Naxçıvanda hər daşın, hər qayanın altında bir tarix yatır. Və yaxınlarında bölgədə keçirilən mötəbər elmi toplantıda - beynəlxalq simpoziumda iştirak edən mütəxəssislərin yekun rəyləri də bundan ibarət olub ki, məmləkətimizin ayrılmaz bir parçası olan bu diyar bəşər sivilizasiyasının, mədəniyyətinin ən başlanğıc nöqtələrindən biri olub. Bu qədim və keşməkeşli tarixi sübut edən mənbələr, amillər çoxdur: ilk insanların yaşadığıları mağaralar, qədim yaşayış yerləri, erkən şəhər mədəniyyəti, möhtəşəm qala divarları, qayastı rəsmlər, daş qoç heykəlləri, xatirə memarlığının ən müqəmməl nümunələri olan memarlıq inciləri...

Qazma, Əshabi-kəhf, Kilit mağaralarında daş dövrü mədə-

niyyətinin izləri aşkar olunub. Bu yerlərdə insanlar ibtidai icma dövründə yaşayıblar. Eramızdan əvvəl dördüncü minilliyin sonu və ikinci minilliyin əvvəllərində isə Naxçıvan ərazisində Oğlanqala, Qarabağlar, Çalxanqala, Govurqala kimi qala-şəhər məntəqələri fəaliyyət göstərmiş. Gəmiqaya rəsmləri kimi təsviri sənət abidələri, bədii tərtibatlı boyalı qablar, tunc məmulatları və sairə Naxçıvanın qədim tayfalarının həyat tərzini, dini-ideoloji və fəlsəfi-estetik dünyagörüşünü əks etdirir.

Sonrakı dövrlərdə də Naxçıvan Şərqlə Qərbdə arasında mühüm karvan yolları üzərində yerləşən iri ticarət mərkəzinə çevrilmiş. Bu amil heç də bölgəyə həmişə xeyir-bərəkət, bolluq gətirməyib. Bu səbəbdən də uzun illər boyu o, döyüş meydanlarına çevrilib. Hətta qədim romalıları, parfiyalıları, sasaniləri də neçə əsrlər ələ torpağa göz tikiblər.

IX-XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətlərinin tərkibinə daxil olan Naxçıvan təkə ayrılmaz parçası olduğu Azərbaycanın tarixi, həm də Yaxın və Orta Şərqlin gözəl və özəmətliliyi şəhərlərindən birinə çevrilmiş. O, böyük ticarət və sənaye, mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi şöhrət qazanmış. XII əsrdə isə Naxçıvan Azərbaycanın Atabəylər-Eldəgizlər dövlətinin paytaxtına çevrildikdən sonra onun qüdrəti daha da artmış. Regionda çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinin təməli də məhz o dövrdə qoyulmuş. Xalqımızın ümümmilliyet lideri Heydər Əliyev tariximizin tədqiqi, öyrənilməsi

və təbliği sahəsində bu amillə bağlı qarşıda duran vəzifələri aydın və konkret şəkildə belə göstərmiş: "Bugünkü Azərbaycanın böyük bir hissəsi, həm Naxçıvan tarəfdə olan hissəsi, həm də Araz çayının o tərəfindəki hissəsi Azərbaycan dövləti, Atabəylər dövləti olubdur. Ona görə də biz buna tarixi qiymət verməliyik".

Orta əsr Naxçıvan memarlıq məktəbi və onun ilk əsəri

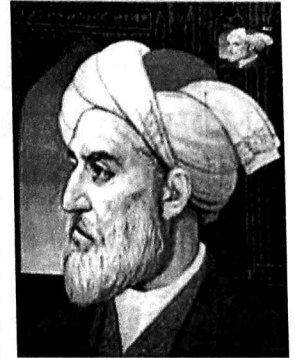
XII əsrdə Azərbaycan ictimaiyyəti özünü iki zirvədə xüsusilə göstərə bilib: ədəbiyyat sahəsində və memarlıqda. Böyük rus şərqşünası Yevgeni Bertelsin belə bir fikri var: "Əgər dünyanın bütün dövrlərində yaşamış şairləri bir cərgəyə düzmək lazımsa, mən birinci yeri tərəddüd etmədən Nizami Gəncəviyə verərdim". Sənətsünaslar isə belə deyirlər: Dahi Nizami poeziyada hansı zirvəni keşf etməmişdirsə, Naxçıvan memarlıq məktəbi öz sahəsində ən yüksək zirvəyə qalxmışdır. Naxçıvan memarlıq məktəbi öz dövrünün ən yüksək nailiyyəti olmaq etibarilə Azərbaycan mədəniyyətinin qızıl fonduna daxil olub. O, türk, ərəb, səlcuq memarlıq xüsusiyyətlərinin əsas ştrixlərini özündə birləşdirərək heç bir mədəniyyəti təkrar etməyib.

Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvan memarlıq məktəbinin banisi və ən görkəmli nümayəndəsi olmaqla Qərbdə ölkələrində bu sənətin imzasız olduğu bir dövrdə Şərqlə ələmində bir sıra

şah əsərlərin müəllifi kimi tanınmış. Böyük rus alimi, akademik M.V. Alpatov onun yaradıcılığında söz açaraq deyib ki, "belə yüksək memarlıq forması duyğusuna, kompozisiyasına bu cür klassik bitkinliyinə və ifadə mükəmməlliyinə bu dövrdə Orta Avropa memarlığında təsadüf olunmur".

Memar Əcəmi həm də öz zamanının elmi biliklərinə yiyələnmiş, hərtərəfli inkişaf etmiş bir şəxsiyyət olub. Bu məktəb Şərqlə dünyasına Əmirəddin Məsud Naxçıvani, Əhməd ibn Əyyub əl-Hafiz Naxçıvani kimi dahi memarlar, sənətkarlar bəxş etmiş. Bu dövrdə hündərsə və riyaziyyat elmləri də yüksək dərəcədə inkişaf etdiyindən bu elmi bilik və vərdislərin tətbiq olunduğu sahələrdən biri də memarlıq olub.

Memar Əcəminin yaradıcılığında formalaşan memarlıq tiplərindən ən bitkini qülləvari türbələr olub. Ayrı-ayrı nüfuzlu şəxslərin xatirəsinə ucaldılan bu monumental abidələr əl ərasında uzun illər "Günbəz" adı ilə də tanınıblar. Naxçıvan şəhərinin mərkəzində yerləşən və yerli camaat arasında "Atababa kümbəzi" adı ilə tanınan Yusif Küseyr oğlu türbəsi 1162-ci ildə inşa olunub. O, ustad memarın bu günümüzə gələn ilk böyük əsəri olub. Sərdabə və yerüstü qüllələri hissədən ibarət olan bu abidənin kitabəsində də onun kimin şərifinə və hansı tarixdə inşa olunduğu da əksini tapmış: "Bu türbə xacə, canlı rəis, dinin zəkası, islamın camalı, şeyxlər başçısı Yusif Kuseyir oğlundur". Digər ki-

tabədə isə onun "Bəna Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin əməli" sözləri yazılıb.

Şeyxlər başçısının türbəsi ikiqatlı olub, səkkizbucaqlı formadadır. Sərdabə yer altına salındığından türbə ətrafından birqatlı qüllə kimi görünür. Abidə ilk baxışdan tutumunun hündərsi təmizliyi, nisbətlərinin incəliyi və harmonik gözəlliyi ilə seçilir. Əsas tikinti və bəzək hörgüsü kimi bir materialdan - bişmiş kərpicdən ustalıqla ələ istifadə olunub ki, o da abidənin hündərsi biçiminin bitdövlüyünü gücləndirməklə bərabər ona vahid, qırmızımtıl kalorit verir. Kompozisiyanın sadə olmasına baxmayaraq, bu abidə özünün düzgün münasibliyi, ornament bəzəyinin zənginliyi ilə də seçilir.

● **Məmməd MƏMMƏDOV,**
MR Ali Məclisinin deputatı,
tarix elmləri namizədi, əməkdar
jurnalist

(davamı növbəti sayımızda)